

NICOLAE IORGA ȘI ARHIVELE DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA

Cercetările în arhivele transilvane au fost foarte reduse, deși cuprind un imens material istoric, extrem de important și plin de informații noi, care luminează puternic, până în cele mai mici amănunte, istoria sub toate raporturile a tuturor neamurilor din jurul Carpaților.

Dintre istoricii români le-au cercetat câțiva, unii relativ la istoria bisericească, alții la relațiile cu Principatele române. Acela însă, care a înțeles mai bine ca oricine ce bogăție imensă de informație istorică cuprind aceste arhive, a fost fără îndoială în veci regretatul învățat Nicolae Iorga. El a și acționat în consecință ca nimeni altul, datorită cunoștințelor sale extraordinare în domeniul istoriei și puterii sale de muncă cu totul unică, ajutat de o memorie excepțională. Vom căuta să arătăm ce arhive a cercetat Iorga și ce material istoric a publicat în curs de câteva decenii.

Întâiu sunt arhivele săsești, cele mai bogate și mai bine îngrijite, apoi și altele indicate mai jos, din cari Iorga a tipărit o sumedenie de documente de o valoare deosebită. Le luăm pe rând, indicând arhiva, numărul și anii documentelor, precum și publicația în care au apărut.

I. Arhivele din Brașov

Recolta de aici a fost mai îmbelșugată și publicată în mai multe volume și broșuri. Despre izvoarele istorice din orașele săsești zice Iorga : „Sunt atât de multe, de variate, de precise informațiunile ce curg de acolo, încât istoria noastră e schimbată adeseori prin cunoașterea lor. Ea e îmbogățită, crescută ca viață și culoare totdeauna. Avem acolo răsunetul imediat, atât de interesant, de nou și de luminator, al schimbărilor de Domni, al răscoalelor și războaielor,

al nenorocirilor și bucuriilor, nunților, nașterilor din familiile domnești. Vedem legăturile de comerț zilnice între orașele ardelenene și țările noastre, vedem mergerile neguțătorilor și schimburile mărfurilor, ne putem da seama de natura și intensitatea vieții economice în țările noastre în diferite epoce”.

1. *Arhiva orașului Brașov*. În publicația „*Socotelile Brașovului și scrisori românești către Sfat în secolul al XVII-lea*” din *Analale Academiei Române*, secț. ist., vol. XXI (1899) p. 109—270, avem socotelile acestui oraș cu unele lipsuri, din anii 1602—1710, între care sunt intercalate câteva zeci de scrisori domnești și boierești din acel timp, iar din veacul al XVIII-lea încă peste 50 amintite sau în regeste.

În colecția de documente a Acad. Rom., numită *Hurmuzaki*, e vol. XI, care întreg cuprinde rodul extrem de îmbelșugat al ostenețelor lui Iorga. Aici găsim tipărite din numita arhivă 3 doc. din 1564, 1588, 1591 (p. 581, 709, 752) și socotelile Brașovului din anii 1551—1601 (p. 783—842); 1 doc. din 1600 în *Documente geografice*, București, 1900, p. 15—18.

În *Studii și documente privitoare la istoria Românilor*, vol. IV, p. 212—217, avem Socotelile Brașovului pe anii 1639—1641.

Pe baza actelor descoperite în arhiva orașului Brașov, într’un memoriu din *An. Ac. Rom.*, secț. ist., XXVII (1904—5), p. 99—140, face importante „îndreptări și întregiri la istoria Românilor”.

Sub titlul „*Brașovul și Românii*”, București, 1905, p. 455, ni se dau 282 scrisori românești, însoțite de lămuriri luminoase asupra tuturor relațiilor ce au existat în cursul veacurilor între acest oraș și poporul român.

2. *Biblioteca gimnaziului evanghelic din Brașov* a fost cercetată de Iorga pentru manuscrisele celor 3 cronice brâncovenesti: cele 2 ale lui Greceanu și I al lui Constantin Căpitanul, descrise în studiul *Cronice muntene* din *An. Ac. Rom.*, secț. ist., XXI. p. 443—46; tot de aici publică un doc. din 1588 în *Hurmuzaki*, XI, p. 882 n. 1.

N’au fost trecute cu vederea nici alte arhive din acest oraș, așa de exemplu:

3. *Arhiva bisericii Sf. Nicolae din Șchei*, din care extrage 11 scrisori și regeste dela boieri și clerici, din 1708—1737, tipărite în citatul memoriu „*Socotelile Brașovului*”, p. 265—66.

4. *Arhiva Companiei grecești* dela biserica grecească din Brașov, din care descrie biblioteca marelui Ban Grigorie Brâncoveanu, ctitorul (în memoriul *Câteva manuscrise și documente din țară și străinătate relative la istoria Românilor* în *An. Ac. Rom.*, secț. ist., XXVIII (1906)

p. 521—27), iar în vol. *Acte românești și câteva grecești*, Vălenii de Munte, 1932, p. LII+364) reproduce 371 documente întregi sau extrase din 1650—1861; o cronică a viconotarului Companiei Antonie Constantin din 1806—1837 și câteva hotărâri ale dietei ardelene relative la negustorii greci din 1588—1697, însoțite de un studiu introductiv.

II. Arhivele din Sibiu

1. *Arhiva orașului Sibiu*. De aici ne dă „socotelile Sibiului” cu unele lipsuri, din 1521—1598 (publicate în Hurmuzaki, XI, p. 843—883; la p. 843 n. 1, avem cea mai veche scrisoare românească a lui Neacșu din Câmpulung, din 1521), apoi cele din secolul al XVII-lea: 1602—1714 (în *Analele Acad. Române*, XXI (1899) p. 272—288). Extrase din protocolul Săliștei din 1588—1750 găsim în *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 119—130 și în *Studii și documente*, IV, p. 15—17 no. XXVI—VII; p. 256 (*Socotelile orașului Mediaș* din 1662); *An. Ac. Rom.*, XVII (1904) p. 20 (1 din 1526); altele în Hurmuzaki, XII, p. 1034 etc.

2. *Arhiva bibliotecii Bruckenthal* furnizează 7 regeste de doc. românești și slavone, din 1650—1717, reproduse în broșura cu Socotelile Sibiului din *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288 n. 1.

3. *Arhiva Universității săsești*. Un mănunchiu de documente de aici, din sec. al XV—VI, avem în vol. XI din colecția Hurmuzaki.

În acest oraș Iorga a avut norocul să dea, la „biserica din groapă” și protopopia ortodoxă, peste o comoară de informație relativ la istoria românească din veacul al XVIII—XIX-lea. Aceasta este:

4. *Arhiva Casei de comerț Const. Hagi Pop*. Rezultatul cercetării acestei arhive a făcut pe Iorga să publice câteva sute de documente însoțite de studii prețioase, pe care le înșirăm aici: În *Studii și documente*, VIII, pe lângă trecutul și importanța familiei Pop, etc., avem vreo 957 scrisori întregi sau regeste din 1712—1836, p. 3—173, toate privesc viața economică și culturală. Alte zeci de scrisori din sec. 18—19-lea, completează informația și sub raport literar și social în cele 4 memorii din *An. Ac. Rom.*, secț. ist., vol. XXVIII (1906) p. 183—270 (despre scriitori bisericești și mireni), în vol. XXIX p. 1—58 (despre scriitorii greci și istoria învățământului în țară și străinătate, 1780—1830); din acelaș depozit arhivistic sunt și cele vre-o 27 regeste care lămuresc călătoria boierului Barbu Știrbei la Karlsbad în 1796—97, publicate tot în *An. Ac. Rom.*, secț. ist., XXIX p. 215—230; și în *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, 1906, p. 235—40, 256—7 (din 1778—1821, scrisori 7).

5. *Archiva Companiei grecești*. După trecutul ei povestit avem și 397 scrisori întregi sau regeste apărute în *Studii și documente*, vol. XII, p. III—XV, 3—181; despre cărțile companiei, *Ibid.*, p. XI—XIV.

III. Arhiva orașului Bistrița

Foarte bogată și plină de noutate surprinzătoare pentru istoria Românilor. Cel dintâiu la noi, care a făcut cunoscute cuprinsul și însemnătatea ei, a fost Iorga, publicând sub titlu, în 2 vol. „*Documente românești din arhivele Bistriței*”, București, 1899—1900, cu studiul introductiv la fiecare vol. I p. I—CXVI și la al II, p. I—XLIX. Avem în vol. I scrisori românești 158 din c. 1590—c. 1650, p. 1—103 iar în vol. II, scris. rom. 224 (din c. 1600—1781) p. 1—109, și 22 regeste slavone din 1517—1620, p. 109—117. Socotelile orașului Bistrița pe anii 1524—1692 în *Studii și documente*, I—II, p. 1—53.

Numeroase și deosebit de importante scrisori latinești, ungurești și nemțești din veacul al XVI—XVII se publică mai întâiu în colecția Hurmuzaki, XI p. 581, etc. (din 1563, etc.), XII p. 10, etc. (din 1594, etc.) și în *Documente geografice*, p. 9—44, apoi în memoriul *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului* în *An. Ac. Rom.*, secț. ist., XXVII (1904), p. 18—35 (17 doc. din 1529—1631), apoi 13 doc. din 1633—1753 în *Studii și documente*, V, p. 379—85, 595—6, 609—10. 695—6,

IV. Arhiva târgului Rupea

Avem numai câteva socoteli dela primăria acestui târg săsesc din anii 1658—1665 publicate în *Studii și documente*, IV, p. 249—251.

Din cele spuse mai sus se poate vedea, că sumedenia de documente din arhivele săsești în legătură cu istoria noastră au fost publicate numai de Iorga, afară de cele slavone tipărite de I. Bogdan și St. Nicolaescu. Ele însă erau risipite în diferite publicații din ce în ce mai greu de găsit, iar de altă parte peste vre-o mie de documente în copii făcute de arhivarii acelor arhive ardelene, zăceau la Academia Română, unde câțiva întrebuițaseră sumar o parte. Deci se simțea nevoia strângerei tuturor acestor documente, atât de importante pentru istoria Românilor, într'o mare și compactă publicație, care să fie la dispoziția tuturor istoricilor români și străini.

Pentru aceasta trebuia cheltuiala Academiei Române și munca și cunoștințele lui Iorga unite împreună.

Astfel Iorga, din însărcinarea Academiei Române, publică enormul volum XV partea 1—2 din Colecția Hurmuzaki cu 3453 doc. din anii 1358—1825, toate din arhivele celor trei orașe principale săsești. Volumul cuprinde mai bine de o mie documente inedite, întregi sau regește, în limba latină, română, germană și ungurească, apoi toate cele tipărite de Iorga în volumele și broșurile citate mai sus, revăzute în bună parte și îndreptate datele, cum ne spune însuși autorul în prefață: „Trebuie să spun că am avut pretutindeni de restabilit ortografia timpului; *e* pentru *ae* mai târziu *e*, *ci* pentru *ti* și altele. Dar nu era numai atâta de făcut. Orice lămuriri asupra scrisorii, a peceților și a altor elemente, de multeori așa de interesante, și uneori chiar neapărate pentru o datare și înțelegere mai deplină lipseau. Și aproape fiecare copie (păstrate la Acad. Rom.) era cu greșeli; unele din ele așa de însemnate, încât stricau atâtea cercetări întemeiate pe copiile defectoase...

„Și-a dat toată osteneala pentru îndreptarea, fără să aibă originalul înaintea ochilor, a locurilor, așa de multe, care erau vădit greșite. El speră că a izbutit s'o facă în chip satisfăcător. A trebuit apoi să introducă acea punctuație, atentă la toate nuanțele și suplinind la toate lipsurile, neajunsurile și greșelile expresiei fără de care astfel de scrisori sunt adeseori neinteligibile. A treia sarcină era a restituirii grafiei primitive în forma însemnată pentru atâtea conjecturi și ipoteze, în care toți medievistii tipăresc astăzi culegerile de documente. Până la 1601, am introdus pentru uniformitate, la toate actele, caracterele osebitoare ale vremii (*e* nediftongat și *c* înainte de *i*, în loc de *t*)”...

Venim acum la alte arhive mai sumar cercetate, deci și cu recoltă mai puțină, deși materialul istoric inedit din unele cel puțin e extraordinar pentru istoria Românilor.

V. Arhiva muzeului ardelean din Cluj

Aceasta cuprinde foarte multe și prețioase acte pentru cunoașterea trecutului românesc. Douăzeci de ani a fost în stăpânirea noastră și n'am tipărit aproape nimic din acest material, care acum e pierdut pentru noi, poate pentru totdeauna, făcând condamabila greșală de a-l lăsa din nou în proprietatea Ungurilor, cari-l vor duce la Budapesta, deși se referă la teritoriul și populația din Transilvania, ce a fost și va fi iarăși a noastră, dar sigur fără comorile acestei arhive.

Iorga a fost și aici cel dintâiu învățat român, care a tipărit o mică parte din documentele privitoare la noi din acest „muzeu ardelean” în următoarele publicații: *Studii și documente*, IV, p. 28 (1 doc. din 1648); vol. V, p. 390 (1 doc.); vol. IX, p. 15—19, 23—4, 129—30, 159—60, 165—66 (7 doc. din 1632—1707); în *Istoria Domnilor Țării Românești* de Constantin Căpitanul Filipescu, editată de N. Iorga, București, 1902, p. 66 n. 3, 74 n. 3, 82 n. 1 (12 doc. slavo-române, regeste din 1563—1626); și 49 doc. din 1632—1791 în *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile Secuilor cu Moldova* (extras din *Buletinul Comisiei Istorice a României*, II) București, 1916 p. 196 și urm.; alte 28 documente românești din 1612—1710 sunt în *Moșiile familiei Bélydy din Țara Românească* în *An. Ac. Rom.*, secț. ist. IV (1924), p. 383—410; și cronice românești mss. în *Cronice muntene* în *An. Ac. Rom.* secț. ist., XXI, p. 447—49.

VI. Arhiva din Târgul Secuilor („Oșorhei”)

Întâmplarea face să publice și de aici 26 documente din secolul al XVII—XVIII (în *Acte românești* citate din *Bul. C. I. Rom.*), toate privitoare la relațiile Secuilor cu principatul Moldovei.

VII. Arhiva din Alba-Iulia

Episcopia catolică ungurească din acest oraș are vestita „Bibliotecă Batthányi”, care cuprinde multe lucruri rare și prețioase, între care sunt și vechi și importante documente. din care Iorga publică 11 din anii 1631—1646 în *Studii și documente*, IV, p. 103—10, 232—34 și în vol. XIII p. 234 (1 din 1619).

VIII. Arhivele din Făgăraș

1. Arhiva bisericii ortodoxe

Din aceasta tipărește 72 documente întregi sau extrase din 1772—1831 în *Studii și documente* XII, p. 185—213; și pomelnicul bisericii Sf. Nicolae de aici zidită de Constantin Vodă Brâncoveanu în *Revista istorică*, 1922 (VIII) p. 143—46.

2. Arhiva breslei timarilor

În aceleași *Studii și doc.*, vol. XII, p. 214—16 găsim 11 doc. din 1766—1841 privitoare la istoria acestei corporații.

IX. Arhivele din Hațeg

1. *Arhiva vicariatului unit*

Se publică 5 doc. din c. 1790—1827 în *Studii și doc.* XII p. 226—28.

2. *Arhiva orașului*

Din condica primăriei orașului s'au extras 385 documente din 1725—1847, cari se dau întregi sau regeste în volumul: *Un oraș românesc din Ardeal. Condica Hațegului 1725—1847*, ediția Acad. Rom., 1941 p. 17—106 + XIV tabele cu prețul mărfurilor din 1807—1816.

X. Arhiva bisericii unite din Hunedoara

Din aceasta avem 8 doc. din 1454—1715 în *Studii și doc.*, XII, p. 278—83, 286—7.

XI. Arhiva școlii primare din Rășinari

Numai 2 doc. din 1488 și 1735 apar în *Studii și doc.*, XII, p. 229—32.

XII. Arhiva Mitropoliei din Blaj

Cercetări puține s'au făcut aici, doar documentele relative la cărturarii de seamă blăjeni din secolul al 18—19 au atras atențiunea deosebită a lui Iorga; noutatea lor a folosit în *Istoria literaturii românești din veacul al XVIII*, vol. II, București, 1902, p. 161—270, 279—86, 297—310, 408—420 și tabla.

XIII. Arhiva episcopiei unite din Oradea-Mare

A întrebuițat de aici copiile cronicilor românești, pe care le-a utilizat în studiul său *Cronicele muntene* din *An. Ac. Rom.* XXI p. 442, 447, 449—50; și alte manuscrise în legătură cu viața intelectualilor ardeleni, pe care ne-a descris-o așa de magistral în opera sa citată *Istoria literaturii românești în sec. al XVIII-lea*, vol. II. și tabla p. 54.

XIV. Arhivele din Budapesta

Aici sunt 4 arhive, dintre care cele două dela început dispun de un vast material istoric de o neprețuită valoare pentru trecutul nostru, care până acum a fost foarte puțin scrutat. Iorga a văzut aceste depozite, din care a publicat un număr de documente.

1. *Arhiva statului ungar*

Toate documentele din această arhivă, numai din veacul al XVII—VIII, sunt cuprinse în publicațiile : *Studii și documente*, III, p. 99—100 (din 1707) ; vol. IV, p. 18—102 (65 doc. din 1630—1766), 217—22 și 229—50 (3 doc.) ; în studiul despre Secui din *Bul. Com. Ist. a României*, II, sunt 8 doc. din sec. 17 ; apoi 154 scrisori despre viața bisericească din vremea episcopului Dionisie Novacovici (1751—1767) și alte doc. în legătură cu biserica se dau în *Studii și doc.*, XII, p. 215—30 (conscriptie din 1761), 235—66 ; vol. IV, passim ; *Sate și preoți din Ardeal*, p. 262—312 și *Mărunțișuri istorice culese din Ungaria*, Budapesta, 1904, p. 5—7 (2 doc. din 1767).

2. *Arhiva muzicului național*

Documentele tipărite le aflăm în : *Studii și doc.*, III (1 din 1804) ; IV p. 122—29, 262—3 (5 doc. din 1602—1692) ; 10 mss. și alte documente din sec. 17—19 în *Mărunțișuri istorice*, etc., p. 8—14, 15—18 (despre Aron Vodă, 1552—67), și p. 19—58.

3. *Arhiva Academiei Maghiare*

De aici avem publicate puține documente în Hurmuzaki, XII, p. 1031 (3 doc. din 1600), 1274—5 (1 din 1599), iar în *Studii și doc.*, IV, p. 242—3, 248—9, 252—4, 259—60 (6 doc. din 1655—73).

4. *Arhiva Bibliotecii Universității*

Numărul documentelor din această arhivă asemenea e mic în publicațiile următoare ale lui Iorga : Hurmuzaki, XII p. 1258, n. 1 (27 doc. regeste din 1596), *Studii și doc.*, IV, p. 71—2, 114—21, 258—9, 261—2 (4 doc. din 1603, 1664, 1688), și *Mărunțișuri istorice*, p. 58—60 (un mss. din sec. 18-lea).

XV. Arhiva județului Bihor

Avem din aceasta o parte din documentele (42), cari privesc revoluția lui Horia din anii 1784—5 în vol. Hurmuzaki, XV, no. 3318—48, 3350—58, 3361, 3366.

XVI. Alte arhive publice și private

Multe documente primite dela diferite persoane particulare a publicat Iorga în *Revista istorică* sau în alte cărți ale sale. Amintim numai cele dela familia Buda din Deva în *Studii și documente*, IV, p. 342—2 (2 doc. din 1638, 1706), XII p. 219—24 (14 acte din 1633—1768); dela un anonim din Dej 6 doc. din 1668—1754 în *Studii și doc.*, V, p. 511—18; iar în vol. citat XII, p. 233—38 și 239—68 avem 13 doc. maramureșene din 1690—1786 și un registru al sătenilor din Giuleștii Maramureșului din 1755—1781. Mii de note și însemnări din sutele de biserici ardelenе și bănățene în *Studii și doc.* XIII, p. 27—211; *Revista istorică*, 1929 p. 205—209; *Observații și probleme bănățene*, ed. Acad. Rom., 1940 p. 66—118; *Desnaționalizarea în Secuime* în *An. Ac. Rom.*, XVIII (1936), p. 222—230.

Istoriografia românească nu poate fi îndeajuns de recunoscătoare marelui învățat Iorga, cu sfârșit așa de tragic, pentru toate descoperirile sale arhivistice și publicarea cantității enorme de documente, cari proiectează lumini puternice asupra trecutului nostru, și în general asupra istoriei mai multor popoare în curs de peste un mileniu ce trăiesc în aceste părți din răsăritul și centrul Europei. Documentele ardelenе au fost însoțite de note bogate în lămuriri utile și necesare, și au servit autorului de bază la multe volume de studii importante și la construcții de sinteze istorice durabile.

Toată activitatea arhivistică înșirată mai sus a lui Iorga s'a desfășurat înainte de realizarea României mari, la care el a contribuit ca nimeni altul. În noua Românie din arhivele transilvane a publicat foarte puțin (de ex. cele din *Moșiile familiei Beldy*, 1924 și din *Acte românești și câteva grecești*, 1932), fiind prins mai mult cu vaste opere de istorie universală și românească și de frământata viață politică, care i-a adus numai adânci desiluzii, dureri mari și moartea cumplită.

Mai semnalez aici interesantele lămuriri ce ne dă Iorga despre cercetările sale arhivistice din Ardeal și foloasele rezultate din ele pentru istorie și el personal în publicația sa : *O viață de om. Așa cum*

a fost. București, 1934, I. p. 307—8, 395—99, II, p. 38—40 (arhivele din Brașov, Bistrița și Sibiu), II p. 16—20 (arhiva din Blaj), p. 21—22 (arhiva din Oradia), p. 37 (arhiva din Alba-Iulia), p. 41, 67—8 (prin bisericile românești din Transilvania), p. 22, 36—7 (arhivele din Budapesta).

Ștefan Meteș